

YENİ BİR TÜRK-İSLÂM MEDENİYETİ TASAVVURU İÇİN HOCA AHMED-İ YESEVÎ VE YÖNTEMİNİN ÖNEMİ THE IMPORTANCE OF HODJA AHMAD YASSAWI AND HIS METHODS FOR IMAGINATING A NEW TURKISH-ISLAMIC CIVILIZATION

MEVLÛT UYANIK
PROF. DR.
HİTİT Ü. İLÂHİYAT FAK.

ÖZ

Birçok alanda yeni krizlerle karşı karşıya olan insanlığı huzura kavuşturabilecek yeni bir medeniyet tasavvuru üzerine düşünmek gerekiyor. Dinî ve metafizik değerlerden arındırılmış seküler, maddeci-pozitivist bilgi, bilim tasavvuru ve bunlar üzerine kurulu Batı medeniyet anlayışının sosyopolitik alanda küreselleşmesiyle insan insanın kurdu hâline geldi.

Hz. Muhammed (s.a.s.)'e gönderilen İslâm, bu bağlamda, ahlâkî ve sosyal bir düstur anlamında sadece bir din vazetmekle kalmadı, aynı zamanda dünyanın bir kesiminin zihniyetlerini de değiştirdi. Kısa sürede kendisine özgü ve özgün bir medeniyet oluşturdu. Dolayısıyla Sâsânî, Grek/Bizans ve Çin-Hint medeniyetleri ile hesaplaşması ve kısa sürede kendine özgü bir bilgi, bilim ve medeniyet kurgusu oluşturmasının temelleri incelenmelidir.

Yüzyıllarca farklı dil, ırk ve dinî tasavvurlara sahip insanlara esenlik ve barışı sağlayan İslâm dini ve medeniyeti şimdilerde niçin yitik konumda ve yeniden diriltmek için neler yapabiliriz? Yitik medeniyetimizin kuruluş kodlarını Atayurt ve Anayurt bağlamında yeniden keşfetmek ve güncel soru/n'lara çözümler üretebilecek bir bilgi, bilim ve felsefesi tasavvuru oluşturmak ve bunları hayata geçirmeye çalışmak gerekir.

Hanefî fikhî ve Mâtürîdî itikadî yapıyla oluşan resmi İslâm tasavvurunu halka ulaştırarak onun içselleştirilmesini sağlayan Hoca Ahmed Yesevî'nin yol ve yöntemini yeniden okumayı öneriyoruz.

Anahtar Kelimeler: İslâm, Medeniyet, Türkistan, Türkiye, Hanefîlik, Mâtürîdîlik, Yesevîlik.

ABSTRACT

Humanity is facing a new crisis in many areas, we need to reflect on the conception of a new civilization that could bring peace. Western civilization made people enemy of other people with materialist-positivist knowledge, science conceived understanding and built on them in understanding the socio-political space without religious and secular values. Islam sent to Hz. Muhammad (pbuh), in this context, Islam preached moral and social thought as not only a religion in the sense of preaching, at the same time it (Islam) changed the mentality of a cut. In a short time it has created a unique and original civilization for itself. Therefore the creation of civilization itself with reckoning Sassanid, Greek / Byzantine and Sino-Indian civilization and in a short time a unique knowledge how it created its own civilization should be examined.

For centuries Islam provided peace to people from different languages, races and religious thoughts. However, it lost position nowadays as a religion and as a civilization, so what can we do to resurrect Islam again? To rediscover the institutions of our lost civilization we should focus the codes of Turkistan/ mainland and Turkey/motherland context. Additionally, we should create proper solutions to actual questions with philosophy of knowledge and science, try to conceive them and need to work to set them to life. The concept of delivering public official Islamic formed by Hanafi jurisprudence and theological Maturidi with their internalization from the ways of Hodja Ahmad Yassawi should be re-read.

Keywords: Islam, civilization, Turkistan, Turkey, Abu Hanafi and His School of Fiqh; al-Maturidi and His School of Aqaid, Yassawi and His School of tasawuf

Giriş

Birçok alanda yeni krizlerle karşı karşıya olan insanlığı, huzura kavuşturabilecek yeni bir medeniyet tasavvuru üzerine düşünmek gerekiyor. Dinî ve metafizik değerlerden arındırılmış seküler, maddeci-pozitivist bilgi, bilim tasavvuru ve bunlar üzerine kurulu Batı medeniyet anlayışının sosyopolitik alanda küreselleşmesiyle, insan insanın kurdu hâline geldi. İslâm dünyası Kuzey Afrika'dan Orta Doğu Arap ülkeleri, İran, Pakistan, Afganistan'a oradan İç Asya'daki Türk Devletleri, Kafkasya ve Türkiye'ye kadarki yerler “lanetli ve/ya kriz bölgesi” olarak belirlenmişti. O tarihten itibaren buralarda ya iç çatışmalar ya da dış müdahalelerle “sürekli bir istikrarsızlık hâli” yaşanmaktadır. Ortadoğu, Yakın Doğu ve Uzakdoğu gibi nitelemeler yüzyıl önce sömürge güçleri tarafından yapılmış, stratejik ve jeo-felsefî tanımlamalar olup, bölgeler daima kavgaya ve kargaşaya müsait bir şekilde düzenlenmişti. Buralara dikkat edildiği zaman, ya enerji (su-petrol, gaz ve diğer değerli madenler) üretim merkezleri ya da enerji arz merkezleri olduğu gözlemlenmektedir. Körfez ülkeleri hariç, bölge halkları bu zenginliklerden asla istifade edemediği gibi temel insan hakları ihlal edilmekte, insanlar yarın ne olacak tedirginliği içinde yaşamaktadır.

11 Eylül 2001 tarihinde ABD ikiz kulelerine olan saldırı, aslında bir yeni yüzyılın veya örtülü olarak 3. Dünya Savaşı'nın da başlangıcı diyebiliriz. ABD ön planda, arka planda “commonwealth” ülkeleri ve özellikle İngiltere ve AB merkezli küresel güçler, enerji üretim ve arz merkezlerine, demokrasi insan hakları vb gerekçelerle müdahalelerde bulunmaya başladı. Irak'tan başlayarak (bir zamanlar “İpek Yolu”nun güney hattı olan) Afganistan ve Pakistan bölgesine kadar alanda “sürekli bir istikrarsızlık” durumu oluşturuldu. Bu tarihten itibaren bölgelere yönelik yeni operasyonlar düzenlendi. 2010 yılında demok-

ratikleşme umudunu yeşerten Arap Baharı adı altında, Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da hareketlenmeler yaşandı. Özellikle Mısır, Irak ve Suriye’de yaşananlar Müslümanların birbirini mezhep adı altında nasıl kırdığını ya da kırdırıldığını, bunun Türkiye’yi tehdit eder hâle geleceği belliydi. Özellikle Yemen Arap Baharı’nı bizâtihi gözlemleyerek elde ettiğim bilgilerle Arap dünyasını tekrar câhilî sisteme (ebevî/kabilevî nizam, patrimonial yapı) dönüştürüldüğü üzerinde ayrıntılı düşünmek gerekiyor. Şîî-Selefi şeklinde meşruiyet sağlanan ekopolitik çatışmalarla küresel sömürge güçlerinin, bölgeyi sürekli istikrarsız hâlde tutmasının önüne geçmek için neler yapılmalıdır, sorusunun cevabı bulunmalıdır. Nitekim maalesef ülkemizde de çatışmalar yoğunlaştı, bombalar patlamaya başladı.¹

Bu bağlamda “Seleflik bir mezhep midir, yoksa yöntem midir?” ve Şîî öğreti mensuplarını tekfir etmesinin yanı sıra, sûfi öğretilere göre yaşayanları da müşrik olarak görmesinin teorik temeli ve tarihsel gelişim süreci üzerinde ayrıntılı ve güncel araştırmalar yapılmalıdır.² Bu tekfir ve şirk kıskaçına düşmemenin yolu nedir diye düşündüğümüz zaman, tarihsel olarak da Arap-Fars erk kavğalarının dışında kalmış Hoca Ahmed Yesevî gibi bir âlimin yol ve yöntemini incelemek çözüm önerisi üretmeye katkı yapabilir.

Fuat Köprülü bu bağlamda, Arap ve Fars Müslümanlığından farklı bir

¹ Ankara’da 14 Şubat 2016 tarihinde Kızılay ve Askerî bölgeye yakın yerde; 14 Mart 2016 tarihinde Kızılay Güvenpark’da; 19 Mart İstanbul İstiklal Caddesi’nde patlamalar oldu. Geçen yıl da 10 Ekim 2015 Ankara’da patlamalar olmuştu. Türkiye Tarihinin en kanlı olayında 95 kişi hayatını kaybetmişti. Son saldırılarla birlikte Ankara, Bağdat sonrasında “dünyanın 2. terör başkenti” olarak anılmaya başlandı.

² İslâm tarihini analitik bir şekilde inceleyen kişinin hicri 3. asra kadar olan Selefi öğreti ile günümüzde sunulan siyâsi/itikadî model arasında irtibat kurması oldukça zordur. Çünkü Selefiye önceleri bir ekol/fırka olmaktan ziyade erken dönem anlayışını muhafaza etmeye çalışan bir söylemdi. Mezhepleşme süreci h. 2. asrın ortalarından itibaren başlamış, Ahmed b. Hanbel ile billurlaşmış, İbn Teymiye ve İbn Kayyim el-Cevziye (ö.751) ile sistemleşmiştir. Oysa Muhammed b. Abdilvehhâb’ın öğretisi bu yolu takip etme iddiasına rağmen aşırı yorumlarla tam bir fanatizme dönüşmüştür. Bu nedenle Vehhâbî öğretinin Seleflik diye sunduğu model ile “selef-i sâlihîn” arasında bir özdeşlik kurulması imkânsızdır. Burada dikkat edilecek husus, İslâm akaidinin teşekkül dönemlerini dikkate almadan sahâbe ve tabiün yöntemini takip ediyoruz diye oluşturulan (neo) Selefi öğreti, İslâm dünyasının tevhid/akaid tasavvurunun tek temsilcisi olduğunu iddia etmektedir. İşid, Taliban gibi örgütlerin İslâm ve selefi düşünce adına yaptığı eylemler ise “İslâmofobiayı besleyen unsurlara dönüştü. Sönmez Kutlu, “Mezhepler ve Geçmişte Geleceği Kurma İdeolojisi Olarak Seleflik” 2023 *Dergisi*, sy.143, 2013, Seleflik Özel Sayısı, s. 9; Mehmet Kubat, “Selefi Perspektifin Tarihselliği” *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. XVII, sy. 3, 2004, s. 235-239; Akaid ilminin geçirdiği aşamalar için bkz. Ebû Hasen Sirâcüddin Ali b. Osman el-Oşî, “*Emâli ve (Aliyü’l-Kâri) Şerhi*, çev. Şahver Çelikoğlu, Marifet Yayınevi, İstanbul 2011, Giriş, s.17 vd; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, Damla Yay., İstanbul 2002, s.19, 44, 113 vd.

niteliklere sahip olan bir Türk Müslümanlığı olduğunu Ahmed Yesevî örneğinde incelemiştir. Aslında bu Türk tarihinde sûfi tefekkürün rolünü göstermesi açısından son derece önemlidir. Çünkü İslâmiyet’i kabul etmemiş ya da girip de onun inanç ilkelerini içselleştirememiş Türkler arasında yayılması, millî kültür, millî ruh ve millî zevke sahip büyük mutasavvıflarca yapılmıştır. Yeni mefkûreyi halkın anlayacağı bir lisan ve zevk alabilecekleri bedîi bir şekilde yaymaya çalışıyorlardı. Bunlar, Acem tarzı tantanalı ve Arap tarzı vahdet-i vücûd öğelerden de kaçınıyorlardı.³ Hanefî öğretisi tam bu noktada bir Türk Müslümanlığı tasavvurunun temelini oluşturur. Köprülü’ye göre Karahanlılar ve ilk Selçuklular Türk milletinin içtimaî vicdanından doğan Hanefilik ile olan bağlılıkları ile âlimlere ve şeyhlere büyük hürmet ediyorlardı. İslâm arasındaki ayrılığın, Râfizilik ve itizâlin umumileşmesine böylece engel oluyorlardı.⁴

Türklerin Müslümanlığı kabul etmesinden itibaren, Atayurt’tan Balkanlara kadar uzanan bir coğrafyada tarihsel süreç içinde İslâm’ın yaşanma biçimi, aldığı görünüm ve yarattığı zihniyete “Türk Müslümanlığı” denmektedir.⁵ Araplar içinde de Kuzey Afrika Müslümanlığı farklı kültürel biçimlere sahiptir. Aynı şekilde Avrupa ve Amerika’da bir Batı Müslümanlığı şeklinde bir sosyolojik ve antropolojik durum vardır. Bunlardan herhangi birini tek başına bir Müslümanlık Modeli olarak görmek tutarlı değildir. Tersine hepsi bir Dünya Müslümanlığını oluşturur.⁶

Niçin Yesevî? Hâce Ahmed-i Yesevî Hâce-i Türkistân ve Ferîdüddin Attâr’ın yâd ettiği gibi, Pîr-i Türkistân da denilen Yesevî, bir anlamda Anadolu’nun da manevî fatihidir.⁷ İzlediği yol ve yöntemle tasavvufî Türk

³ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB, Ankara 1991, s. 1-2; Ahmet Yaşar Ocak, “Anadolu Sûfliliğinde Ahmed-i Yesevî ve Yesevilik”, *Yesevilik Bilgisi* s. 465 vd; Yaşar Nuri Öztürk, “Yesevilik”, *Yesevilik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, MEB, Ankara 2000, s. 270-271; Ayhan Pala, Yesevilikten Bektaşiliğe Türk Müslümanlığı”, *Yesevilik Bilgisi*, s. 294-297.

⁴ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 18-19; Mehmet Çelik, “Ahmed Yesevî’nin Tebliğ Metodu” *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, 26-29 Mayıs 1993, s. 81 vd.

⁵ Köprülü İlk Mutasavvıflar adlı eserinden sonra İslâm Ansiklopedisi için yazdığı maddede daha realist bir tutum takınmış ve Türk Müslümanlığı ile Ahmed-i Yesevî’yi özdeşleştirmiştir. Ahmet Yaşar Ocak, “Ahmed Yesevî ve Türk Müslümanlığı” *Yesevilik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, MEB, Ankara 2000, s. 177-179.

⁶ Ocak, a.g.m., s.180.

⁷ Hoca Ahmed Yesevî diye anılır ama buradaki Hoca terimiyle günlük anlam kastedilmez. Havace gibi yazılır, ama vav okunmaz, hı harfinin özel telaffuzunu gösterir. Hâce soylu kimselere verilen hüdevendigâr, hünkâr gibi bir unvandır. Baba tarafından Peygamber Efendimize ulaştığı iddia edilen silsilesine de gönderme yapılır. Hâcegân veya hâcegân Hanedanı İmam Muhammed b. Ali neslinden gelenlere denilir. Ahmed Yesevî’de bu silsileye bağlı olduğu için Hâce Ahmed, Kul

Edebiyatı'nın kurucusu ve ilk büyük şairidir. Kendine mahsus bir üslubu ve meşrebi alan Yesevî bazı eserlerde “Türk meşayihinin meşrebi” veya “Türkistan meşayihinin usul ve erkânı” gibi isimlerle anılmaktadır. Ahmed Yesevî düşüncesini *Dîvân-ı Hikmet*, *Fakrnâme*, “Risâle der âdâb-ı tarikat ve risâle der makamât-ı erbaîn” ve Muhammed Danişment'in kaleme aldığı “Mir'âtü'l-kulûb” adlı eserlerde bulmaktayız.⁸

Çözüm önerisi üretme bağlamında şunları söyleyebiliriz: Hz. Muhammed (s.a.s.)'e gönderilen İslâm, kapsayıcılık açısından önceki şeriatların hepsini içerir. İslâm, bu bağlamda, ahlâkî ve sosyal bir düstur anlamında sadece bir din vazetmekle kalmadı, aynı zamanda dünyanın bir kesiminin zihniyetlerini de değiştirdi. Kısa sürede kendine özgü ve özgün bir medeniyet oluşturdu. “Aslı Hakikat” ve “Ezelî Hikmet”ten bir parça olan şeraitleri içlem ve kapsam ilişkisi bağlamında düşünen Müslüman âlimler bazı hususları aynen aldılar, bazılarını değiştirip, dönüştürüp yeniden yorumladılar, bazı hususlar ise bizâtihî Kur'ân hükümleri ve Peygamberimiz'in içtihatlarıyla zaten yenilenmişti. İslâm filozofları bunu bildiği için, Hz. Muhammed'in şeriatı öncesine dair Hakikat'ten kim ne getirirse bize şükran duyarız, ama bunların her dediğini mutlak olarak kabul edeceğiz anlamına gelmez derler.⁹

Bu anlamda felsefe, kişinin gücü yettiği ölçüde Hakk'ın ve Hayr'ın bilgisine sahip olması için ilk peygamberden itibarenki düşünce serüvenini eleştirel, rasyonel bir şekilde inceleyen, kim Hakikat'e dair sahih bilgi olarak ne getirirse ona şükran duyan, bunları bir sistem içinde açıklamaya çalışan hikmet disiplini. Burada önemli olan Hakikat'e dair ulaştıkları bilgiler bir araya getirildiği zaman büyük bir değer oluşturmasıdır.¹⁰ Bu nedenle Sâsânî, Grek/Bizans ve Çin-Hint medeniyetleri ile hesaplaşması ve kısa sürede kendine özgü bir bilgi, bilim ve medeniyet kurgusu oluştur-

---

Hâce Ahmed gibi sıfatlarla da anılmaktadır. Yesevî ise nispet ismidir. Nereye mensup olduğunu, yetiştiği yeri gösteren bir kelimedir. Bu ism-i nisbet sıfattır. İsm-e sıfat tamlaması şeklinde bağlanır. Bu açıdan Farsçası “Ahmed-i Yesevî”; Türkçesi “Yesili Ahmed” denilir. Bkz. M. Esad Çoşan, “Takriz”, *Ahmed-i Yesevî, Hayatı, Eserleri, Fikirleri, Tesirleri*, Seha Yay. İstanbul 1996, s. 39-40, 46; M. Serhan Tayşi, “Ahmed-i Yesevî”, aynı eser içinde, s.51-55; Kemal Eraslan, “Hâcegân” *TDVİA* İstanbul 1992, c. I, s.160.

⁸ Hoca Ahmet Yesevî, *Fakrnâme*, haz. Kemal Eraslan, AYÜ, Ankara 2016, s. 5-6; Necdet Tosun, *Ahmed Yesevî*, AYÜ, Ankara 2016, s.12, 23-24; Mikail Bayram, “Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında Hâce Ahmed-i Yesevî'nin Rolü”, *Ahmed-i Yesevî, Hayatı, Eserleri, Fikirleri, Tesirleri*, Seha Yay., İstanbul 1996, s. 534-535.

⁹ Kindî, “Kitâb fî felsefeti'l-ülâ”, *Felsefî Risâleler*, çev. M. Kaya, İz Yay., İstanbul 1994, s. 1-2.

¹⁰ Kindî, a.g.e, s. 2.

masının temelleri incelenmelidir. Geçmişte bunu yapmış olmak, yeniden yapılabilirliğinin de teminatıdır.

Bu hususta takip edeceğimiz yöntem şudur: Yüzyıllarca farklı dil, ırk ve din tasavvurlarla sahip insanlara esenlik ve barışı sağlayan İslâm dini ve medeniyeti, şimdilerde niçin yitip konumda ve onu yeniden diriltmek için neler yapabiliriz? Yitik medeniyetimizin kuruluş kodlarını Atayurt ve Anayurt bağlamında yeniden keşfetmek ve güncel soru/n/lara çözümler üretebilecek bir bilgi, bilim ve felsefesi tasavvuru oluşturmak ve bunları hayata geçirmeye çalışmak gerekir.

Bunu, ‘‘Felsefeyi Anadolu’da Yeniden Yurtlandırmak’’ isimli projeye Atayurt ve Anayurt irtibatının kültürel kodlarını Fârâbî’den hareketle araştırıyoruz. Hanefî fikhî ve Mâtürîdî itikadî yapıyla oluşan resmi İslâm tasavvurunu halka ulaştırarak onun içselleştirilmesini sağlayan Hoca Ahmed Yesevî’nin yol ve yöntemini (halk İslâm’ı) yeniden okumayı öneriyoruz. Ahmet Yaşar Ocak hocamız bunu 1993 yılında gündeme getirmiş ve İslâm’ın ve buna paralel olarak Türk Müslümanlığının akademik bir şekilde ele alınmasıyla Türkiye’nin yaşadığı sorunları aşmaya yardımcı olacağını ve toplum kesimleri arasında uzlaşma sağlamada hayati bir rol oynayacağını söylemişti.¹¹ Bize göre de modern anlamda sivil, özgürlükçü bir hukukî ve itikadî yapı sunan öğretinin yeni siyâsî, itikadî/selefi yapılanmalar ile dinin siyâsete meşruiyet aracı olarak kullanılmasına karşı, ahlâk ve siyâset felsefesi açısından özellikle özgürlük teolojisi bağlamında bu seçkin âlimlerin öğretilerini yeniden güncellenmek gerekir. Bunu yapmak mevcut kaos ortamının hasarını nispeten de olsa gidermeye katkı yapabilir.

Bunu gerçekleştirmenin önemi şudur: Horasan erenleri de denilen Yesevî’nin talebeleri elinin emeği, gözünün nuru ile geçinen ve Atayurt’tan (İç Asya) kalkıp, Ön Asya (Anadolu)’ya yürüyen, buraların yurtlandırılıp vatan kılınmasında öncülük yapmış alperenlerden oluşur. Bir nevi ‘‘Türk Birliğinin Kurulması’’na önayak olmuşlardır. Çünkü Yesevî’nin ortaya çıktığı dönemde Büyük Selçuklu Devleti, kudretini kaybetmeye başlamıştı. Abbasî hilafeti de zor durumdaydı. Ekonomik sıkıntılar başlamıştı. Güvenlik sorunları ortaya çıkmıştı ve Moğol tehdidinin emareleri de belirmişti. Kısacası Türk ahali arasında bir tesanüt yoktu, gereksiz ihtilaf ve mücadelelerle birbirlerine zarar veriyorlardı. Yesevî bu dayanışmayı ve birliği kurmalı, bir gaye ve ülkü/ideal etrafında birleştirmeliydi. Üstelik nerede bir Türk zümresi varsa, oraya bu mefkûreyi götürmek zarureti vardı. Nitekim bunun gerçekleşmesi sonucu, Horasan alperenlerinin gayretiyle

¹¹ Ahmet Yaşar Ocak, a.g.m., s. 182-183; a. mlf. ‘‘Türk Dünyasında Ahmed Yesevî Yesevîlik Kültürünün Yayılışı: Bir Sûfî Kültürünün Yeniden Güncelleşmesi’’, *Yesevîlik Bilgisi*, s. 451 vd.

13. yy. Anadolu bir Türk Yurdu olarak gözüküyordu. El/devlet; dil/Türkçe ve Boy'unu sahip çıkmanın önemi üzerinde özellikle duruyordu.¹²

Bunların dilinde şiddet, öfke, kavga yoktur. Bunlarda tebliğ söz ile değil hâl ile. "sünnet imiş, fakir de olsa verme zarar/incitme; Gönlü katı, gönül incitmeden Allah şikâyetçi; Allah şahit, öyle kula Siccin/Cehennem hazır. Bilgelerden işitip bu sözü söyledim ben işte" ifadesi bunun delilidir.¹³ Eğer biz bu dili yeniden üretebilirsek, dünyaya yayılan İslâm korkusu (İslâmofobia)nun geçersizliğini de göstermiş olacağız. Çünkü Yesevî ve onun yolunu takip edenler Hz. Muhammed (s.a.s.)'i "rol model olarak görüp, farklı zaman ve mekânlarda, farklı şartlarda yaşanan soru ve sorunlara çözüm önerileri üretirken örnek almışlardır.

Hanefî fikhî ve Mâtürîdî itikadî yapıyı içselleştiren Yesevî geleneği, Türkler Atayurtları ile Anayurtları (Anadolu) arasında yani bir zamanlar medeniyet mihveri olan İpek Yolu üzerinde kurduğu devletlerle bu rol modelliği hayata taşındı. Fethedilen her bölgeyi "Türk eli" hâline getiren ve yurtlandırıran, kalplere hitap eden, şeriat, tarikat ve hakikat üçlemesini İman, İslâm, İhsan aşamalarıyla içselleştiren bu zihniyeti yeni yorumlarla birlikte yeniden gündeme getirmek gerekir. Hanefî fikhî ve Mâtürîdî akaidi resmi İslâm, Yesevîlik ise bir nevi "Türk Halk Müslümanlığı"dır.

Bundan kasıt, inanç sistemleri farklı kültür coğrafyalarında yayıldıkça aradan geçen zamana ve değişen kültür ortamına paralel olarak bir yandan insanları değişim içine sokarken, aynı zamanda bu insanların birtakım niteliklerine uygun bir yapıya da bürünmüşlerdir. A.Yaşar Ocak buna Müslümanlığın yatay farklılaşması demektedir. Bir de Müslümanlığın aynı toplum içinde çeşitli sosyal kesimlere göre farklılaşması vardır ki, bunu da Müslümanlığın dikey farklılaşması diye isimlendirir. Arap Müslümanlığı, Fars Müslümanlığı ve Türk Müslümanlığı farklılığı bundan dolayı doğaldır.

Konumuz itibarıyla "Türk Müslümanlığı" teriminden kasıt şudur: İs-

¹² Orhan Bilgin, "Ahmed-i Yesevî'nin Devlet Anlayışı", *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, Kayseri 26-29 Mayıs 1993, Erciyes Ü. Yay., s. 45; Fatih Dalgacı, *Hoca Ahmed Yesevî ve Osmanlı Devletinin Teşekkülünde Yesevîlik*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay., 2013, s. 18-19. 1279 yılında Anadolu'dan geçen Marco Polo, bölgeyi Turkmenia diye anar. s. 20; Müjgan Cunbur, "Ahmed Yesevî'nin Ahi ve Gazileriyle Anadolu'nun Türkleşmesindeki Yeri", *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, s. 63-68; A Çetin Ertürk, "Türklerin İslâm'ı algılayış ve Uygulayışında Hoca Ahmet Yesevî'nin Rolü", s. 119 vd; Göknur Göğebakan, "Türk Hâkimiyetlerinin Zaaf Dönemlerinde Tarikatların Birleştirici Rolü ve Yesevîlik", *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, s. 153-157; Mustafa Kafalı, bel kavramını Arapça hudûd, yani sınırlar olarak anlar. Bkz. "Ahmet Yesevî, Yaşadığı Devir ve Onu Yetiştiren Çevre", aynı yer, s. 167-168.

¹³ Tosun; a.g.e., s.73.

lâm'ın Türkler arasında yeni kabul edildiği günden itibaren daha çok halk tabakaları tarafından eski inanç ve gelenekler doğrultusunda bir çeşit kavmi nitelik taşıyan, kitabî vasıflarından çok, halkın geleneksel değer yargılarına uygun bir biçim alış şeklidir. Bu anlamda bir Kuzey Afrika, bir Orta Doğu, bir Uzak doğu ve hatta Avrupa ve Amerika'da oluşan Batı Müslümanlığı şeklindeki sosyolojik olgudan bahsedilebilir.¹⁴

Ahmed Yesevî bu gerçekten hareketle, aldığı ciddi eğitimin verilerini halkın anlayacağı dilde, hikmet dediği deyişlerle ifade etmiştir. Yesevî kültürüne ait eserlerde zikredilen kasidelerin, “Yesevî'ye mensup” olduğu söylenilebilir. Dil açısından incelendiği zaman, Yesevî'nin lisanı ile olduğu görülür. O bölgede yazılan edebi eserler gibi, Hâkânî/doğu Türkçesiyle yazılmıştır. Argu Türklerinden olan Yesevî'nin Hâkânîye Türklerinin lehçeleriyle aynı daireye sokulacağından hareketle, Yesevî'nin dilinin Oğuz lehçesinden olmadığını Köprülü belirtir. Toğan ise bunun Oğuz Türkçesinin etkisi altında olduğunu vurgular.¹⁵

I. İslâm Bilgi-Bilim-Felsefe ve Medeniyet Tasavvuru

Geçmişte diğer medeniyetlerle yüzleşip, kendimize ait özgün ve özgül bir medeniyet kurmuş olmamız, yeniden yapılabilişliğinin de teminatıdır. Yüzyıllarca farklı dil, ırk ve dinî tasavvurlarla sahip insanlara esenlik ve barışı sağlayan İslâm dini ve medeniyeti şimdilerde niçin yitik konumunda ve yeniden diriltmek için neler yapabiliriz? İnsanın amacı dünyada mutluluğu (tahsilü's-saâde), âhirette ise mutlak kurtuluşu ve en yüce mutluluğu (saadetü'l-kusvâ) elde etmektir.¹⁶ Bunu sağlamak nasıl mümkün olacaktır?

Yüce Mevlâ, Hz. Âdem'den itibaren insanlara dünyada refah, âhirette felâhı sağlayacak ilkeleri, farklı zaman ve mekânlarda, farklı dillerde farklı uygulayıcılara (nebî/resul) göndermiştir. Hz. Âdem'den itibaren hep aynı (iman) ilkeler, farklı zaman ve mekânlarda farklı dillerde muhtelif peygamberler tarafından hayata geçirilmişlerdir. Bu anlamda bütün peygamberlere gönderilen dinin ortak adı İslâm'dır. Bu açıdan tek bir “İlâhî Din” vardır. Dünyada refah, âhirette felâhı sağlayacak ilkelerin, yani vahyin çe-

¹⁴ Ahmet Yaşar Ocak, “Ahmed-i Yesevî ve Türk Halk Müslümanlığı” *Ahmed-i Yesevî, Hayatı, Eserleri, Fikirleri, Tesirleri*, Seha Yay., İstanbul 1996, s. 581-587, aynı makalenin genişletilmiş şekli *Yesevîlik Bilgisi* içinde, s.178-1180.

¹⁵ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 126-142; Zeki Velidi Togan, “Yesevîliğe Dair Bazı Yeni Malumat” *Yesevîlik Bilgisi*, s. 267.

¹⁶ İbn Sînâ, “Makamâtü'l-Ârifin ve Âriflerin Olağan Üstü Hâlleri” *İşaretler ve Tembihler*, çev. Ali Durusoy-Muhittin Macit-Ekrem Demirli, Litera Yay., s. 180; İbn Sînâ, *Âriflerin ve Olağanüstü Hadiselerin Sırları*, şerh. Fahreddin Razi, çev. Ömer Türker, Hayy Kitap, 3. baskı, İstanbul 2013; Esra Fırat, İbn Sînâ'nın Makamâtü'l-Ârifin risâlesini Cibril hadisi bağlamında okumak adlı bitirme tezine bakılabilir.

lişini düşünmek mümkün değildir. Çünkü şah damarımızdan daha yakın olan ve bize nefesinden üfleyen Rabb’imiz, bizlere yanlış bilgi vermez. Buna akıl doğrusu denir.

Bu doğruluğun pratiğe geçirilmesindeki uygulamalarda ortaya çıkan farklı uygulamalara, yol ve yöntemlere ise olgusal doğruluk diyoruz. Yani zorunlu olmayan ve karşıtı mümkün olan doğruluk tasavvurlarıdır. Bu anlamda “ed-Dîn”i akıl doğrusu; şeraitleri ise olgusal doğruluk tasavvuru içinde değerlendirmek mümkündür. Çünkü bunlar birbirlerini nakzeder ve hepsi de mutlak doğruluk ve evrensellik iddiasında bulunur. Son kitap olarak Kur’ân bu çelişik ve tahrip edilmiş hususları yeniden tashih etmiş ve yeni bir söylemle ortaya koymuştur. Bir daha peygamber gelmeyeceğine göre, peygamberimizin varisleri olan âlim, âbid, ârifler getireceklerdir. Kur’ân-ı Kerîm’i ve bunu hayata geçiren Peygamberimiz’in tavır, tutum ve eylemlerini “yaşayan sünnet” hâline getirerek, temel ilkelerden hareketle yaşanan soru(n)lara çözüm önerileri üreteceklerdir.

Bu da ilk olarak Tanrı-evren-insan ilişkilerinin nasıl olduğunun tabii/ pozitif/ideal (b)ilimlerle açıklanmasını, sonra bu evrenin niçin yaratıldığı sorusuyla ilgili olarak ilahiyat ve medenî ilimler (fıkıh, kelâm) ile cevabını aranmasından geçer. Diğer bir ifadeyle yitik medeniyetimizin kuruluş kodlarını yeniden keşfetmek ve güncel soru/n/lara çözümler üretebilecek bir bilgi ve bilim felsefesi tasavvuru oluşturmak ve bunları hayata geçirmeye çalışmak gerekir. Eğer yeni bir medeniyet anlayışı kurgulamak ve hayata geçirmek istiyorsak, öncelikle 17-19. yüzyıllara hâkim olan pozitivist “bilgi güçtür, güç de bilgidir” anlayışın tutarlılığını tahlil etmek gerekiyor ki, bu yazının amacının dışındadır.

Hz. Muhammed (s.a.s.) indirilen mesajın kısa sürede özgün bir medeniyet teşekkülüyle hâsıl olan yüksek kültürü biçimlendirmede oldukça etkin ve büyük ölçüde özerk entelektüel bir faaliyetin klasik kaynaklar bağlamında yeniden okunması gerekir. Bu bağlamda İslâm düşünce geleneğinin teşekkülünde önemli rol oynayan Kindî’nin “fi Aksâmi’l-ulûm”; felsefe tarihinde Aristoteles’ten sonraki “İkinci Muallim” sıfatını kazanan Ebû Nasr el-Fârâbî’nin “İlimlerin Sayımı Hakkında Kitab” isimli risâleleri nasıl yeni bir yöntem geliştireceğimize dair ipuçları verebilir.¹⁷ Daha sonraki âlimlerde aynı yöntemle yani öncelikle Tanrı-evren ve insan münasebetlerini nasıl kurgulanacağına dair beşerî/şer’î ilim ve pozitif bilimlerin mahiyetini ve tasnifi yaparak çalışmalarına başladılar.¹⁸

¹⁷ Fârâbî, *İhsâu’l-ulûm*, çev. A. Ateş, Ankara 1986, s. 53 vd, Mevlüt Uyanık, “İslâmî İlim Kavramsallaştırması”, *İslâmîyat*, 2003, c. VI, sy. 4, s. 13-36.

¹⁸ Fârâbî, Kindî’nin beşerî ve dinî şeklindeki ilim tasniflerinin yerine sistematik bir ilimler sınıflaması yapmıştır: Dil, mantık, matematik, fizik ve metafizik, Medenî İlimler (fıkıh, siyâset, kelâm ve ahlâk) Bu kategorik tasnifi bir değer açısından ele

İslâm dünyasına İskenderiye üzerinden intikal etmiş olan Aristocu ilimler tasnifiyle, Kur’ân ve özellikle Şeriat’tan türetilen anlayışla uzlaştırma arzusunun sonucu olması” kanaatimce bilimlerin İslâmîleştirilme çabasının ilk örneğidir: İslâm medeniyetinin muhtelif dil, kültür ve bilimlerle karşılaştığı zamanki fikri karışıklıkları gidermek için bir ilimler tasnifi yapmıştır. İslâmîleştirilmeden kasıt da bu anlamda, mevcut bilimlerin İslâm’ın toplumsal normlarıyla uyuyacak şekilde nasıl uygulanacağını göstermektir. İslâmî entelektüel faaliyetlerle var olan bilimler arasında yaratıcı bir uyum sağlayarak, ilimlere bir çekidüzen vermiştir. Bu ilimleri birleştirerek aralarında karşılaştırmalar yaparak mükemmel bir şekilde İslâmîleştirdikten sonra Müslüman âlimler, fikrî bunalım ve anarşi çıkmasını engelleyen yapıcı unsurları içeren bir yaratılığa sahip olmaya başlamışlardır.¹⁹

Gerek klasik kelâm, gerekse felsefe kitaplarında ilk konunun bilgi ve bilginin elde edilmesi ve tasnifi, duyular, akıl ve haber-i mütevâtirin neliği konularıyla başlaması, İslâm’ın kendine özgü bir “episteme”si, bir “paradigma”sı olduğunun göstergesidir. Müslüman filozoflar burhan yöntemini önceleyerek, cedel/diyalektik yöntemin farklı görüş/epistemeyi red, tekfir veya ötekileştirmeden kaçınırlar. Böylece reddedilen öğretiyi için “gerekli bir öteki” konumunu pekiştirme riskinden uzak durulur. Burhan yöntemi, zaruri olarak aklî ve yakînî bilgiye götürür.

Burada bir “episteme”nin diğeri üzerine mutlaklığı veya reddi, dışlanması değil, paradigmalar arası rekabeti öngören bir düşünce pazarı kurulmasını istediği için yanlışlıklara, aksaklıklara dikkat edilir ama Hakk’tan yansımaları barındıran hususlarda ötekileştirilmez. Hatta Muhammedî yol ve yöntem, öncekilerin yöntemleri (şer’u men kablena) bağlamında Hz. Âdem’den itibaren, temel ilkelerin farklı zaman ve mekânlarda pratiğe aktarılma tarzlarını inceler, nasıl bilimsel modeller geliştirdiklerine bakar ve medeniyet(ler) kurulma süreçlerine dikkat eder. Dönemindeki kadim medeniyetlerle yüzleşmeden kasıt budur: Çünkü insanların; ne yaptığı, ne düşündüğü ve nasıl düşündüğü arasındaki farklara dikkat ederek, içinde yetiştiğimiz kültürün unsurlarının kavramsal bir tahlile tabi tutulması, bi-

---

arak, astronominin konusu şerefli diye ilk sıraya koymuş, Geometriyi kullandığı delillerin kesin sonuç vermesi açısından ikinci, pratikte büyük yarar sağladığı için dinî ilimleri üçüncü sıraya koymuştur. İlk ve son ilimlerin birleşimine metafizik de denilebilir. Bu anlamda aslında Meşşâî geleneğin kurucusu ve muallim-i sâni denilmesinden hareketle ilk Müslüman filozof da denilebilir. Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol, “Fârâbî’nin Medeniyet Tasavvuru ve Kurucu Metni Olarak İhsâu’l-Ulûm”, *Medeniyet Düşünürü Fârâbî Uluslararası Sempozyumu*, Eskişehir 13-15 Kasım 2014.

¹⁹ Mehdi Emin Razavî, *Modern Dünyanın Meydan Okumaları ve Geleneksel İslâm: Ontolojik Bir Analiz*, çev. Mevlüt Uyanık, Fez Yay., Ankara 2012, s. 89-90.

lişsel unsurlarının tahlili, bilgi-bilim ve değer ilişkisinin tespitinde büyük önem arz etmektedir.

Bu çerçevede, sosyopolitik bir canlı olarak insan, modern bilgi ve bilim anlayışında “modern” olanın ne olduğunu, bilimsel keşiflerin ve bulguların değerlerinde ne gibi değişiklikler ortaya çıkardığını araştırmaya başlamıştır. İslâm dünyasında oryantalist sömürü sonrasında önemli oranda gerileme yaşanan bilgi, bilim ve felsefe alanında yeniden bir diriliş için Seyyid Nakîb el-Attâs, İsmâil Râcî Fârûkî, Batılı tasavvurları ciddi bir eleştiriye tabi tutarak “Bilginin İslâmleştirilmesi” üzerinde çalışmaya başladılar. Bu projede yaşanan aksaklıklara da dikkat ederek, bir İslâm bilim tasavvuru geliştirilmesi üzerinde duran S. Hüseyin Nasr ve gelenekselci akım paradigması oluşmaya başladı. Batılı moderniteye ciddi eleştiriler yönelten Fazlurrahman farklı çözüm önerilerini gündeme getirdi.²⁰

II. Yeni Bir Türk-İslâm Medeniyeti Tasavvuru İçin Türkistan/Horasan ve Türkiye Birikimini Okumak

11 Eylül 2001 aslında yeni yüzyılın başlangıç tarihidir. Küresel güçler, enerji üretim ve arz merkezlerine, demokrasi ve insan hakları vb gerekçelerle müdahalelerde bulunmaya başladı. Irak’tan başlayarak (bir zamanlar ipek yolunun güney hattı olan) Afganistan ve Pakistan bölgesine kadar alanda “sürekli bir istikrarsızlık” durumu oluşturuldu. Arap Baharı adıyla başlayan operasyonlarla Orta Doğu bir kan gölüne dönüştü. Önceden “Medeniyetler Arası Savaş” ve “Tarihin Sonu” tezleriyle İslâm dünyasına yönelik müdahalelerin altyapısını oluşturmakta kullanıldı.

Şimdi Müslümanlar Şifî-Selefi ayırımı adı altında bir medeniyet içi çatışmaya sürüklenmek üzere. Bu çatışma hâlinin dışında kalabilmenin yolu Türkiyeli Müslümanlar için Atayurt ve Anayurt birikimini yani Hanefî fikhî ve özgür iradenin simgesi olan Mâtürîdî akaidini yeniden okumakla mümkün olabilir. Ehli sünnet’in önemli akımının hâl dili olan Ahmed Yesevî ile gönüllere hitap etmesini güncellememiz şarttır. Bunun felsefî boyutunu ise Fârâbî’nin “İlimlerin Sayımı” adlı eserinde yaptığı gibi, Tanrı-evren ve insan ilişkisini açıkladığı gibi bir sunumla yeni bir medeniyet tasavvuru oluşturabiliriz.

“Batı Felsefesi Platon’a düşülen dipnotlar” denilir, biz de Muallim-i Sâni Fârâbî’nin Tanrı’nın evreni niçin yarattığını, insanın varoluş anlamını ilâhiyat bağlamında müzakere etmeye başlayabiliriz. Ardından bu tasavvurun nasıl hayata geçirileceğiyle medenî ilimler (siyâset/fikh ve kelâm) ilgilenir. Fârâbî’nin ve diğer Müslüman filozofların ahlâk ilmini siyâset

²⁰ Mevlüt Uyanık, *Bilginin İslâmleştirilmesi ve Çağdaş İslâm Düşüncesi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2014, s.111.

ilmi ile birlikte “medenî ilimler” kısmına dâhil etmesi, günümüz siyâsal sorunlarına dair etik problemlere çözüm önerileri üretmede etkili olabilir.²¹ Atayurt ve Anayurt merkezli yeni bir medeniyet tasavvurunun müspet/doğa bilimleri bölümünü ise Bîrûnî merkezli bir yöntem ile yeniden üretilir.²²

“Felsefeyi Anadolu’da Yeniden Yurtlandırmak” adıyla bu medeniyet tasavvurunu oluşturma projemizin, yerli/millî güncel şahsiyetleri olarak Mümtaz Turhan, Nurettin Topçu ve Erol Güngör gibi âlimlerimizin yöntemlerini inceliyoruz. Özellikle Topçu’nun Batı materyalist ve pozitivist öğretisinin etkinliğini, Bergson’un sezgi felsefesi ve Blondel’in aksiyon felsefesinden hareketle temellendirmesini önemsiyoruz. Topçu’nun Abdülaziz Bekkine ile de dinî/millî/yerli kurguyu yaptığını düşündüğümüz zaman, bu medeniyet tasavvurunun hâl dili olan Yesevî yöntem de güncellenmiş olacaktır. Çünkü Sünnî/Hanefî olan Yesevî, bir sûfî şair ve mürişid olarak düşünce aksiyonunun temelini Hz. Muhammed (s.a.s.) sünnetine bağlılık oluşturur.²³

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda Anadolu merkezli bir öğretiyi geliştirilmeye çalışıldı. Mavi/seküler Anadoluculuk bu coğrafyada öteden beri hâkim olmuş medeniyetleri temel alan bir fikir akımı olarak hâlâ etkisini sürdürmektedir. Türkçü Anadoluculuk, daha çok Türkçülük ve milliyetçilik kavramlarıyla beslenen bir anlayış olarak ortaya çıktı. İslâmcı Anadoluculuk, 1939 sonrası dönemde ortaya çıkan bir harekettir. Bunun teorik arka planı Hareket Dergisi (1939-1949) etrafında gelişen fikirlere Hüseyin Avni Ulaş, Nurettin Topçu öncülük etmiştir. Mekânın manevi gücüne vurgu yaparak mekânın, ırkı millete dönüştürmesinden söz etmişlerdir.

Kendi millî, dinî, yerli değerlerine yabancılaşan nesiller özgüvensizlik duygusuna kapılırlar. Buna engel olmak ancak Anadolu rönesansı, yani bu coğrafyaya özgü bir “yeniden doğuş” ile mümkün olabilecektir. Topçu, bu bağlamda rönesansı insanlığın yaptığı her “iman hamlesi” olarak görür. Çünkü rönesans fizikî dünyayı bilip, oradan metafizik/manevi değerler oluşturmaya yönelik olup, “kendimize dönüş” hareketidir. Bunun için Anadolu’daki bin yıllık İslâm tefekkürünü yöntemli bir şekilde inceleyerek bir ilim zihniyeti oluşturmak gerekir. Görüldüğü üzere İslâmcı Anadolu-

²¹ M. S. Aydın, “Fârâbî’nin Siyâsî Düşüncesinde Saadet Kavramı”, *Ebû Nasr el-Fârâbî, Siyâsetü’l-medeniyye*, veya *Mebadiü’l-Mevcudat*, çev. M. S. Aydın-A. Şener-M. R. Ayas, Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2012, s. 15-16.

²² Hanefî Özcan, “İlk Müslüman Türk Devletlerinde “Düşünce”, *Türkler Ansiklopedisi*, c. V, s. 463, 468, M. G. S. Hodgson, *İslâm’ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih, Entelektüel Gelenekler Arasında Olgunlaşma ve Diyalog*, çev. B. Çetinkaya-M. Şeviker, haz. M. Karabaşoğlu, İz Yay., İstanbul 1993, c. II, s. 180-184.

²³ Yaşar Nuri Öztürk, “Yesevilik”, *Yesevilik Bilgisi*, s. 270-271.

culukta “vatan” fiziksel olduğu kadar, ahlâkî değerler sisteminin sınırlarını çizmektedir. Bu değerler, insanlar için önemli bir mekânı vatanlaştırmıştır.²⁴

Görüldüğü üzere, “Aksiyon/Hareket felsefesi” ile “Mekân” yani Anadolu ve manevî gücünü önceleyen bu bakış açısı, bana göre, hem Anadolu’yu yurtlaştıran Horasan ve Yesevî kültürü dediğimiz millî ve dinî birikimine hem de insanlığın evrensel felsefî birikimine sahip olarak Anadolu’nun salt seküler-Batı kültüründen ibaret olduğunu söyleyen akımlara ciddi eleştiriler yöneltilir. Velhâsıl Melâmî meşrep Horasan alperenleri İslâm’ın Anadolu toprağıyla terkididir. Sezai Karakoç’un ifadesiyle, Selçuklu ile Müslümanlaşan Anadolu kendini ancak, büyük bir metafizik hamleyle koruyabilir ve büyük bir tarihî oluşla yeniden kurabilirdi. Bunu da 13 yy.’dan itibaren Ahmed Yesevî’nin müridleri olan Horasan alperenleri gerçekleştirdi. Önce Kutbiddin Haydar isimli Türk şeyhi Yesevîlik ile Kalenderîlik öğretisini uzlaştırarak Haydarîlik meşrebini kurmuştur. Bektaşîlik teşkil edene kadar da Yesevîlik bu öğreti ile temsil edilmiştir.²⁵

Anadolu insanına yaşama ümidi ve mücadele gücü verdiler. Halkın yıkılan maneviyatını yükselttiler. Birlik ve beraberliğin sağlanmasında, dayanışma ve direnme gücünün artmasında müspet rol oynadılar. Öte yandan diğer dinlerin mensuplarına karşı da son derece müsamahalı davrandılar. Onları din değiştirmeye zorlamadılar. Bu insanî davranışlarıyla Müslümanlığın Anadolu’da en üca köşelere kadar yayılmasını ve benimsenmesini sağladılar. Aslında Kafkaslar ve Balkanların İslâmlaşması için de benzer bir tespit yapmak mümkündür.²⁶ Yesevî öğretisiyle yetişen ve Anadolu’da oldukça etkin olan sûfilerden birisi de Hacı Bektâş-ı Velî (1209-1270)’dir. Horasan’ın önemli kültür merkezlerinden olan Nîşâbur’da doğan, eğitimi ni Yesevî medresesinde ve Hoca Ahmed’in halifelerinden Lokmân Peren-

²⁴ Emre Yıldırım, *Modern Cumhuriyetin Kimlik Arayışları: Kayıp Kimliğin Peşinde Mavi Anadoluculuk Hareketi*; İÜ SBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 100, 163, 330-337; Komisyon, *Türk Siyasî Hayatı*, AÜAÖF, Eskişehir 2013, s.121-126; Barış Karacasu, “Mavi Kemalizm: Türk Hümanizmi ve Anadoluculuk”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, Kemalizm*, İletişim Yay., c. XII, İstanbul 2009; Süleyman Seyfi Öğün, *Türkiye’de Cemaatçi Milliyetçilik ve Nurettin Topçu*, s. 44; Mustafa Kutlu, “Nurettin Topçu İçin Bir Biyografi Denemesi”, *Fikir ve San’atta Hareket: Nurettin Topçu Özel Sayısı*, c. X, sy. 112, Ocak-Şubat-Mart 1976, s. 110-113.

²⁵ Eraslan, a.g.m., s.117; Ocak, “Ahmed-i Yesevî ve Türk Müslümanlığı”, *Yesevîlik Bilgisi* içinde s.180; a.mlf, *Bir Sûfî Kültürünün Yeniden Güncelleşmesi*, s. 455-458; “Anadolu Sûfliliğinde Ahmed-i Yesevî ve Yesevîlik”, s. 468-469, Metin Akar, “Osmanlılarda Yesevîlik” *Yesevîlik Bilgisi*, s. 471-472.

²⁶ Osman Türer, “Türk Dünyasında İslâm’ın Yerleşmesi ve Muhafazasında Sûfî Tarikatlar ve Yesevî’nin Rolü” *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB, Ankara 2000, s.73.

de'nin yanında dergâhlarında tamamlamıştır.²⁷

Kırk yaşlarındayken Moğol İstilasası üzerine Anadolu'ya gelmiş, irşat faaliyetlerine burada devam ettirmiştir. Dolayısıyla ne Yesevî'de ne de Hacı Bektâş-ı Velî'de Şiîlik yoktur. ²⁸ Lokmân-ı Perende ile irtibatı yoktur iddialarını²⁹ analiz ettiğimizde, iki önermeyi de inceleyen Köprülü, Hacı Bektâş'ın Yesevî'nin müritlerinden olma ihtimalini belirtir. Bu bağlamda Bektaşılık üzerine de ayrıntılı çalışma yapılması, Makalât ile Hikmetleri içeren Dîvân arasındaki benzerliklere rağmen günümüzdeki Bektaşılık tasavvuru hakkında oldukça sert ve olumsuz ifadeler kullanıldığı üzerinde durulmalıdır. Şimdi Ahmed Yesevî'nin yetiştiği kültürel ortam ve geliştirdiği yöntem ve ortaya koyduğu İslâmî tutum hakkında bilgilendirmeye geçebiliriz.

III. Ahmed Yesevî ve Yöntemi

Hâce-i Türkistân ve/ya Pîr-i Türkistân diye anılan Ahmed Yesevî'nin doğum ve ölüm tarihleri üzerinde net bir bilgi yoktur. Bugünkü Kazakistan'ın Çimkent şehrinin doğusunda Sayram kasabasında doğmuştur. Bazı önemli kaynaklarda Yesi olarak zikredilir.³⁰ Ama hikmetlerinden hareketle yapılan

²⁷ Lokmân-ı Perende ile Hacı Bektâş-ı Velî irtibatının tutarlı olmadığı da söylenmektedir. Lokmân, perendelik (uçmak/keramet istediği mekâna başsız ayaksız girebilme yetisi) nasibini Yesevî'den mi yoksa Muhammed Hanefî'den mi aldığı da tartışmalıdır. Abdülbaki Gölpınarlı, Lokmân-ı Perende adını taşıyan üç kişiden söz eder: Birincisi Şeyh Lokmân-ı Serahsî'dir ve 1048'de ölmüştür. İkincisi, Hüseyin Baykara zamanında Herat'ta yaşamış bir şeyhtir, 1492-93'te ölmüş ve buraya gömülmüştür. İkisi arasında 14. yüzyılda Erdebil'de yaşamış olan ve Safavîler'in Anıtkabri sayılan türbeye gömülmüş olan bir başka Lokmân-ı Perende bulunmaktadır. Mezarı, Şeyh Sâfiyüddin İshâk (öl. 1334)'ın oğlu Şeyh Sadreddin Mûsâ (1334-1392) tarafından yaptırılmıştır. Perende (Uçan) sözcüğü üzerinde de durmak gerek. Bu isim gezginci dervişler olan Kalenderî tarikatına bağlı başka bir kişiye de verilmiştir. Bu kişi de ünlü Şems-i Tebrizî'dir. <http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR,12029/haci-bektas-ve-lide-ahmed-yesevi-ve-lokman-perende-bagla-.html>; Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 50-54; Öztürk, a.g.m., s. 285; Ayhan Pala, "Yesevîlikten Bektaşiliğe Türk Müslümanlığı", s. 299.

²⁸ Ahmet Tekin, *Hacı Bektâş Velî: Makalât*, önsöz, Türkiye Sağlık İş Sendikası Yay., Ankara 2002, s. 7-13; Abdurrahman Güzel, "Ahmed Yesevî'nin Fakrnâme'si ile Hacı Bektâş-ı Velî'nin Makalât'ı Arasındaki Benzerlikler", *Ahmed-i Yesevî, Hayatı ve Eserleri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1996, s. 335-351; Yaşar Nuri Öztürk, "Yesevîlik", *Yesevîlik Bilgisi*, s. 271; Mürsel Öztürk, "Ahmed Yesevî-Hacı Bektâş-ı Velî ve Yûnus Emre Zinciri", *Yesevîlik Bilgisi*, s. 286-287.

²⁹ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s.110-112; benzerlikler için bkz. Mustafa Tatcı, "Ahmet Yesevî, Hacı Bektâş-ı Velî ve Yûnus Emre'de Dört Kapı-Kırk Makam", *Yesevîlik Bilgisi*, s. 303 vd; Yılmaz Kurt, "Hoca Ahmed Yesevî'nin Rum Eyaletindeki Zaviye Kurucuları Üzerindeki Etkileri", *Yesevîlik Bilgisi*, s. 517.

³⁰ Yesi ibaresi aslında Yazı diye de okunabilir iddiası için bkz. Zeki Velidi Togan, "Yesevîliğe Dair Bazı Yeni Malumat" *Yesevîlik Bilgisi*, s. 265; Enver Konukçu, "Sayram ve Yesi", *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, s. 249-252.

incelemelere göre Sayram daha tutarlıdır. 1085-1095 yılları arasında bir gün doğduğu ve 1166-67 yılında vefat ettiği de iddia edilir.³¹ Doğduğu ve vefat ettiği iki yer arasında 157 km uzaklık vardır. Zaten Sayram'ın önemli âlimlerinden alan babası Şeyh İbrâhîm'in vefatı üzerine yedi yaşında Yesi şehrine göçtüler. Bu şehir, Aslan Bab/a denilen ârif ve âlim insanın etkisi altındaydı. Horasan Melâmîliğini temsil eden Arslan Bab/a'nın eğitimiyle epey mesafe alır. Onun vefatı üzerine eğitimi tamamlamak için Buhara medreselerinde İslâmî ilimleri tahsil etti.³²

Tahminen 504/1112 yılında tanıştığı Ebû Yâkub Yûsuf b. Eyyûb b. Yûsuf b. el-Hasan b. Vehre el-Hemedânî (d.440/1048-ö.535/1140) Hanefî fikhî ile tasavvufu meczeden güzide âlimlerden birisiydi. Hâcegân silsilesinden olan Yûsuf Hemedânî'den hem fikh dersleri aldı, hem de ona intisap etti. Hadis, usûl-i fikh, hilaf ve nazar ilminde ileri bir derece de âlim olan Hemedânî, Nizamiye medresesinde eğitim gördü. Ünlü müderris Ebû İshâk el-Şîrâzî (ö. 467/1083)'nin talebesi oldu. O aynı zamanda Tayfûriyye (Nakşibendî) meşrebine göre hareket eden bir sûfiydi. Hocası Ebû Yûsuf el-Hemedânî, onun da hocası Abdullah el-Ensârî (ö.1089) Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 910)'den etkilenmiştir. Nizamiye medreselerinde ders veren bu güzide âlimin şeyhleri arasında İmam Gazzâlî ve onun mürşidi olan Ebû Ali el-Fârmedî de sayılır. Fârmedî'nin Kuşeyrî (ö. 465/1072)'nin talebesi olduğunu biliyoruz.³³

Hikmetlerine bakılınca, Şakîk-ı Belhî, Bâyezîd-i Bistâmî, Şiblî, Ma'rûf-i Kerhî gibi mutasavvıfların da etkisi görülmektedir.³⁴ Hemedânî üzerinden Nakşî silsilesi şöyle sayılır: Hz. Muhammed, Hz. Ebû Bekir (ö. 13/64), Selmân-ı Fârisî (ö. 35/665), Kâsım b. Muhammed (ö. 720), Câ'fer-i Sâdık (ö. 148/765), Ebû Yezid Tayfûr el-Bistâmî (ö. 216/831), Ebû'l-Hasan Harakânî (ö. 425/1034), Ebû Ali el- Fârmedî (ö. 477/1084), Yûsuf Hemedânî. Çünkü Yesevî, Hemedânî'nin 3. halifesi olmuştur. Daha sonra yerini Abdülhâlik-ı Gucdüvânî'ye bırakıp, Buhara'dan ayrılıp memleketi Yesi'ye dönmüştür.³⁵ Türk toplumuna özgü bir tarikat olarak Yesevîliği tesis etmiş-

³¹ Kemal Eraslan, Ahmed-i Yesevî, *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB, Ankara 2000, s. 99-100.

³² Köprülü, *a.g.e.*, menkıbevi hayatı için bkz. s. 27 vd; tarihi hayatı için bkz. 61 vd; Necdet Tosun, "Ahmed Yesevi", AYÜ Yay., Ankara 2016, s. 19-22.

³³ Köprülü, *a.g.e.*, s. 65 vd; Tosun, *a.g.e.*, s. 15-18; Ethem Cebecioğlu, "Hoca Ahmed-i Yesevî" *Yesevîlik Bilgisi*, s. 118-119; Yaşar Nuri Öztürk, "Yesevîlik", *Yesevîlik Bilgisi*, s. 270-271; Ahmet Ocak, "Nizamiye Medreseleri Geleneği ve Yesevîlik", *Millîlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, s. 293-295.

³⁴ M. G. S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Biliş ve Tarih, Tarikatların Tasavvufu*, çev. A.Varlı-M. Karabaşoğlu, haz. M. Karabaşoğlu, İz Yay., İstanbul 1993, c. II, s. 235; Eraslan, *a.g.m.*, s.102-103.

³⁵ Bkz. M. Esad Çoşan, "Takriz", *Ahmed-i Yesevî, Hayatı, Eserleri, Fikirleri, Tesirleri*, Seha Yay., İstanbul 1996, s. 37-49; M. Serhan Tayşi, "Ahmed-i Yesevî", *aynı yer*, s.

tir. Nakşibendîlik ve Necmeddîn-i Kübrâ (ö. 1221)'nın kurduğu Kübrevîlik tarikatlarıyla birlikte üç sûfî yapılanma Atayurt'ta yaygınlaştı. Hem Kübrevîlik hem de Nakşîlik kültürüne Yesevîlik önemli oranda etki etmiş ve içine nüfuz etmiştir. Bu açıdan bu iki sûfî yapı da kendini Yesevîlik ile irtibatlandırmıştır.³⁶

Yesevî İslâmlaşmış bir ortamda hizmet etmesi bir hazır bulunuşluk içinde olması da, etkisini artıran nedenlerden birisidir. Hocası Hemedânî'nin bölgede binlerce putperesti İslâm'a kazandırdığı nakledilmektedir. Yaklaşık iki buçuk asır öncesinden Hallâc-ı Mansûr (ö. 309)'un bölgede dervişleriyle beş yıllık bir tebliğde bulunduğu bilinmektedir.³⁷ Sünnî geleneğin fıkıh ve itikat anlayışıyla tasavvufu meczetmesi oldukça önemlidir. Hem şeriatın ilkelerine sıkı sıkıya bağlıdır, hem de bunları oldukça basit ve sade bir dil ile anlatmayı başarmıştır.³⁸ Aslında bu anlamda etkisi uzun süre devam eden ve Türkler tarafından kurulan ilk tarikat Yesevîlik'tir, denilebilir. Hem Moğol İstilasası sırasında hem de Sovyetler Dönemi'nde yaşanan kırılmalara karşı halkın dinî bilincini korumuştur. Bu açıdan hem Sünnî tasavvuru tebliğ hem de dış tehditlere karşı muhafaza görevini görmüştür. Bunu sürekli bir direniş bilinci sağlayarak ve halkı teşkilatlandırarak yapmışlardır.³⁹ Sûfî idealinin ana çizgilerinden birisi Allah'ın kendisine bahşettiği her şeyi fakirlere, dullara, yetimlere, gariplere ve ihtiyaç içindeki aile babalarına dağıtmak⁴⁰ ilkesini yaşatmaları da halka ulaşmalarına vesile olmuştur.

51-59; İsmail Yakıt, "Hoca Ahmed-i Yesevî ve Türk Düşünce Tarihindeki Yeri", *aynı yer*, s. 61 vd; Cebecioğlu, a.g.m., s.119-122.

³⁶ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*; s. 16,114-118; Ocak, "Bir Sûfî Kültürünün Yeniden Güncelleşmesi", s. 453.

³⁷ Frit Meier, "Sûfîlik ve İslâm Kültürünün Sona Erişi" çev. Ahmed Arslan, "İbn Sînâ ve Spinoza'da Felsefe-Din İlişkileri", *İslâm Felsefesi Üzerine*, Bilgi Ü. Yay., İstanbul 2013, s. 236; Cebecioğlu, a.g.m., s.125; Öztürk, a.g.m., s. 275; Yesevî Hallâc'ın öldürülmesini şöyle eleştirir: Mollalar "Ene'l-Hakk" ifadesinin manasını anlamadılar. Hakk Teâlâ zâhir ehline manevî hâlleri anlamayı nasip etmedi. Rivayetler yazıldı, kimse onun hâlini anlamadı. Mansûr gibi velîyi darağacında astılar." Tosun, *a.g.e.*, s.75.

³⁸ Bu açıdan onu heteredoks (sapkın) olarak nitelendirmek tutarlı değildir. (Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, TTK. Yay., Ankara 1959, s.98.) (Bu iddiayı yapan Fuat Köprülü, daha sonra (Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatına İlk Mutasavvıflar*, DİB Yay., Ankara 1991, s.76) bu görüşlerinden vazgeçmiş görünmektedir. Vahdet felsefesine en yakın olduğu zamanlar (li maallah, mutu kalbe en temutu ve fena fillah) da bile şeriatin silahını asla unutmaz. Şer'î ilimlerdeki derinliğinin tesirini halkın anlayacağı sade bir dil ile izah eder ve temel ilkelerden asla taviz vermez. Ethem Cebecioğlu, Hoca Ahmed-i Yesevî" *Yesevîlik Bilgisi* içinde, s. 122-123, Yaşar Nuri Öztürk, "Yesevîlik", *Yesevîlik Bilgisi*, s. 271-274.

³⁹ Türer, a.g.m., s. 76-80; a.mlf, *Türk Dünyasında İslâm'ın Yerleşmesi*, s. 469, 482.

⁴⁰ Frit Meier, "Sûfîlik ve İslâm Kültürünün Sona Erişi" çev. Ahmed Arslan, "İbn Sînâ ve Spinoza'da Felsefe-Din İlişkileri", *İslâm Felsefesi Üzerine*, Bilgi Ü. Yay., İstanbul 2013, s. 238.

Yesevîlik'in kurumsal bir yapı olarak çıkması Kur'ân ve Sünnet gibi iki temel ve bunun halka yansımaları olan tasavvufun Arslan Baba Melâmîliği ile olmuştur. Temel ilkelere sıkı sıkıya bağlı olan bu yapıyı "tarikât" kılan riyâzet ve mücâdehe, halvet ve (cehrî) zikirleri vardır. Zikir-i erre denilen bu cehrî tarz, halvete muhalif olan Hâcegân/Nakşîyye tarikâtına göre daha farklı eğitim metodu izlemiştir. Türkistan'da başlamış ama kısa süre içinde Harezmi ve Mâverâünnehir'e doğru yayılmıştır. Tarikatın ahkâmı, vacipleri, sünnetleri ve adabları bellidir. Müridin uymaya mecbur olduğu hususlar da nettir. Tabii şeyhlik için gerekli olan şartlar da açıktır.⁴¹ Cehrî zikir yaptıkları için Cehrîyye de denilen Yesevîlik, Mansûr Atâ, Said Atâ, sûfî Muhammed Danişment ve Hakîm Atâ ile yayılmıştır. Bunlara silsile-i meşâyih-i Türk de denilir.⁴² Yesevî, el/devlet, dil/Türkçe ve bel/boy'a sahip çıkmasını, İslâmîyet'in temel ilkelerini merkeze alarak halkın anlayıp yaşayabileceği bir şekilde sunmasını, İbn Haldûn'un sebep/din ve nesep/soy/ırk bağlarını asabiyeti yani toplumsal birlikteliğini sağlaması bağlamında yorumlayabiliriz.⁴³

Genelde tasavvuf ve tarikat denildiği zaman, çoban sürü ve itaat kültürü baskın anlaşılır. Oysa Yesevîlik'te asla pasif ve körü körüne bir itaatın gerektirdiği şuarsuz, uyuşuk ve bilinçsiz bir tevekkül anlayışı yoktur. Sürekli hayatın içindedirler, rızıklarını alın teriyle kazanırlar. Ziraata özellikle önem verirler. İçinde yaşadıkları toplumun millî âdetlerini önemserler, halk içinde halkla beraber olmayı öncelerler.⁴⁴ Hem fetihlerde hem de fetih sonrası İslâmlaşmayı sağlamaları da bu aktif yapılarına borçludurlar. Siyâseten dönemin Karahanlı Satuk Buğra Han (893-955) ve kendi çağdaşı olan Buğra Tekin Arslan Kara Hakan el-Gazi (1034/1047)'ye bağlılığını beyitlerinde açıklar. Yani mevcut siyâsal düzene bağlılığı ve toplumsal hayata olan katkılarının yanı sıra, dış tehlikelere karşıda gösterdikleri direnişi

⁴¹ Ahmed Yesevî, *Fakrnâme*, haz. K.Eraslan, s.14-19; Köprülü, a.g.e., s. 98-108; Necdet Tosun, *Türkistan Dervişlerinden Yedigâr: Orta Asya Türkçesiyle Yazılmış Tasavvufî Eserler*, İnsan Yay., 2011, s. 23-29; a.mlf, Ahmet Yesevî, s.18; Eraslan, a.g.m., s. 115-117; Türer, a.g.m., s. 232-236; Zeki Velidi Togan, "Yesevîliğe Dair Bazı Yeni Malumat" *Yesevîlik Bilgisi*, s. 267.

⁴² Köprülü, a.g.e., s.108 vd; Tosun, *Ahmed Yesevî*, s. 40-45; Cehrî zikre ahenkli ve düzenli bir şekilde iki veya üç kişi tarafından okunan Yesevî hikmetleriyle başlanır. Zikir ve okunan hikmetlerin coşkusu ve ses dengesi (bıçkı sesi gibi) birbirini takip ederek yükselir. Mehmet Cantürk, "Doğu Türkistan'daki Tasavvuf ve Hoca Ahmed Yesevî", *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, 26-29 Mayıs 1993, s. 49.

⁴³ Muhammed b. Abdurrahman b. Haldûn, *Mukaddime*, çev. Z. Kadiri Ugan, İstanbul 1990, c. I, s.18, 402-410; Mevlüt Uyanık, *Felsefî Düşünceye Çağrı*, Elis Yayınevi, Ankara 2003, s. 138-139.

⁴⁴ Şeyh bağış vb. hemen ihtiyaç sahibine olana verir, kendisi yemez, çünkü murdar et yemek gibidir bu. Türer, a.g.m., s. 230-231.

ve halkı teşkilatlandırmada da son derece işlevseldir.⁴⁵ Kanaatime göre bu durum Nurettin Topçu'nun "İsyah Ahlâkı" merkezli bir direniş kültürüne sahip olduklarını göstermektedir. Bu anlamda Yesevî, iman, irşat ve düşünce adamıdır. Halk kütlelerinin pratik olarak eğitimini üstlenmiş, bunu kendisine görev bilmiş Sünnî mutasavvıf bir âlimdir.⁴⁶

Göçer Türk topluluklarına fikhî ve itikadî hususlarını basit ve sade bir dil ile anlatılmasını tercih etmiş ve bu nedenle de oldukça kabul görmüştür. Diğer bir ifadeyle İslâmiyet, tasavvuf ve millî kültür bir bütün olarak sunulmuştur. Bu açıdan hikmetler hak ve hakikati anlatmak için bir vasıtaadır. Büyük ölçüde öğretici/didaktik bir özellik taşımaktadırlar.⁴⁷ Bu husus yaygınlaşmasına neden olmuştur ama kesinlikle edebî olmadığı anlamına gelmez. Tersine kelâm/akaid ve fıkıh/muamelat tartışmalarının ayrıntılarına girmeden neyin nasıl olduğunu belirten ve doğrudan vicdanlara hitap eden sade bir dil kullanımı tâlim ve terbiye irtibatının güçlülüğünü göstermektedir. Ayrıca temel iman esaslarını kelâm ve felsefenin ayrıntılı incelemeleri ve anlaşılması zor ifadeleri yerine, sade ve basit bir dil ile anlatmak büyük bir yetenek olsa gerektir.⁴⁸ Nitekim Yûnus Emre onun hikmet tarzı meyvelerini "ilahî" adıyla Anadolu'da yaygınlaştırmıştır.⁴⁹ Özellikle İslâm Felsefesi'nin amacının dünyada tahsîlü's-saâde; ahirette ise saadetü'l-kusvâ olarak nitelendirilmesini anlatırken Yûnus Emre'nin şu şiirini kullanırdım:

"Eğer beni öldüreler,
Külüm göke savuralar
Toprağım anda çağıra, bana seni gerek seni
Cennet Cennet dedikleri birkaç köşkle birkaç hûri
İsteyene ver sen anı, bana seni gerek seni"⁵⁰
Bu şiirinin Yesevî'de söylenişi ise şöyledir:⁵¹

⁴⁵ Türer, *Türk Dünyasında İslâm'ın Yerleşmesi*, s. 469.

⁴⁶ Nevzat Aşık, "Yesevî Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri", *Ahmed-i Yesevî, Hayatı ve Eserleri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1996, s. 398.

⁴⁷ Nesimi Yazıcı, "Hoca Ahmed Yesevî döneminde Türk-İslâm Kültürünün Oluşum ve Gelişimi Üzerine Bazı Düşünceler", *Yesevîlik Bilgisi*, s. 66-69; Eraslan, a.g.m., s.106-107; Mürsel Öztürk, "Ahmed Yesevî-Hacı Bektâş-ı Velî ve Yûnus Emre Zinciri", *Yesevîlik Bilgisi*, s. 286

⁴⁸ Köprülü, a.g.e., s.165

⁴⁹ Mehmet Demirci, "Ahmed Yesevî'den Yûnus Emre'ye" *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, 26-29 Mayıs 1993, s. 85-91; Eraslan, a.g.m., s.111-113; Yûnus Emre şiirlerinde Yesevî'nin halifesi olan Sarı Saltuk'u özellikle zikreder. Kemal Yüce, "Ahmed-i Yesevî'nin Halifesi Sarı Saltuk", *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB, Ankara 2000, s. 281

⁵⁰ <http://www.yunusemre.net/siirler/58-Bana-Seni-Gerek-Seni.html>

⁵¹ "Gece gündüz düşüncem sensin, bana sır sen gereksin/Cennete girip ne dolaşayım, ne diye hürilere bakayım/Onu bunu ben ne edeyim, bana sır sen gereksin" bkz. Tosun,

Külüm göğe savuralar.
 Toprağım anda çağıra.
 Bana seni gerek seni.
 Cennet cennet dedikleri.
 Birkaç köşkle birkaç hûri
 İsteyene ver anları.
 Bana seni gerek seni”

Görüldüğü üzere, Yesevî ve Yûnus Emre'nin en büyük özellikleri metafizik değerleri sade ve anlaşılabilir bir dil ile halka anlatmalarındır. Dolayısıyla Yesevî'nin Dîvân'ının estetik değerden yoksun diye nitelemek tutarlı değildir. Onun yol ve yöntemini takip eden sonraki mutasavvıf şairlere bakıldığı zaman etkisinin büyüklüğü ortaya çıkar.⁵²

1. Yesevî Öğreti ve Bireysel Diriliş

Bu anlamda Yesevî gelenek her daim bireyi önceler, bu açıdan “Dîvân-ı Hikmet, ferdî bir ahlâk mecmuasıdır.” der, Fuat Köprülü. Bundan kasıt, aslında bütün tasavvufî eğitimin ferdî hayata yönelik olmasını da düşünmek gerekir. İnsanın zihnî ve ruhî yapısını berraklaştırmak esastır.⁵³ Hesap sormak değil, hesap vermek üzerine kuruludur; iman, İslâm ve ihsanı; şeriat tarikat ve hakikat şeklinde bireysel yaşama aktarmayı söyler. Halk içinde her daim Hakk ile beraberliğini vurgular. Bir kavmin kendini değiştirmedeği sürece, Mevlâ'nın “onların durumunu değiştirmeyeceği”⁵⁴ ilkesinin bireyden başlayarak, topluma ve devlete yönelik değişim ve dönüşümün mümkün olacağını düşünüyoruz. Bunun hadîs-i şerîfteki karşılığı iman, İslâm ve ihsan kavramlarını, açık bir şekilde bize gösteren, teori (iman) ile pratik (İslâm) uyumunu sağlayan ihsan mertebesine ulaşacağını gösteren Cibril hadisidir. Bunun bir diğer ifadesi, ilme'l-yakîn (teorik bilgilenme, âlim), ayne'l-yakîn (âbid/zâhid, uygulama) ve hakka'l-yakin'dir. Felsefî dildeki karşılığı ise Hakk'ın ve Hayr'ın bilgisine sahip olmaktır. Bu bilgiye sahip olan ise “Muhsinî Duruş ve Tutuma Sahip” olandır.⁵⁵

Velhâsıl Yesevî geleneğinin tecdid projesi aşağıdan yukarıyadır, birey, aile ve topluma yöneliktir. İşte Selefî zihniyetin ve/ya siyâsal İslâm ile hareket ettiğini söyleyen birimlerin öncelikle karşılarında hedef olarak Hanefî-Mâtürîdî öğretiyi ve Yesevî geleneğini bunları içselleştiren alperen

Ahmed Yesevî, s. 64.

⁵² Öztürk, a.g.m., s. 276; Müjgan Cunbur, “Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Ahmed Yesevî, *Yesevilik Bilgisi*, s. 487-488.

⁵³ Köprülü, a.g.e., s.160; Sabahattin Küçük, “Dîvân-ı Hikmet'de İnsan Eğitimi” *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, s. 271, 279.

⁵⁴ Rad, 13/11.

⁵⁵ Uyanık-Akyol, “Hakkın ve Hayrın Bilgisine Sahip Olmak” s. 89-111. <http://web.hitit.edu.tr/dosyalar/yayinlar/aygunakyol@hititedutr210620140B7N9W0Z.pdf>

zihniyetini ve “Hakkın ve Hayr’ın Bilgisine Sahip” olanların “Muhsini duruşunu” görmeleri bu nedenden dolayıdır.

Sonuç

Dinî-ahlâkî ilkelerin temel hedefi; insanlara huzurlu, mutlu, (maddi ve manevi-sosyal açıdan) müreffeh bir ortam sağlamayı hedefler. Döneminde kısa sürede kendine özgü bir bilgi, bilim ve medeniyet tasavvuru oluşturup hayata geçiren Hz. Muhammed (s.a.s.) yol ve yöntemini “yaşayan sünnet” hâline getirmesi, sonra bunu yitirmemiz, yeniden bul(a)mayacağımız anlamına gelmez.

İslâm dünyasının içinde yaşadığı sosyo-ekonomik tarihini iyi incelediğimiz zaman Hanefî fıkhı, Mâtürîdî Akaidi, Ahmed Yesevî’nin hâl diliyle manevi/tinsel ilimlerle evrenin ve insanın niçin yaratıldığı; Bîrûnî gibi âlimlerin yöntemleriyle de pozitif ilimlerle evrenin dilinin mahiyetini; Fârâbî gibi âlimlerin yaptığı gibi erdemli/medenî bir yönetimin (ahlâk/fıkıh/kelâm) tarzını yeniden ortaya koyabilecek yeni bir medeniyet tasavvuru oluşturabiliriz. Böylece dünyada mutluluğun elde edilmesi mümkün olacaktır; bunu elde edebilen birisi, âhirette saadetü’l-kusvâ’ya zaten erişecektir. Yesevî’nin ilâhî rızayı talep etmesi ve “bana sana gerek seni demesi” buna işaretler.

Kaynakça

- Akar, Metin, “Osmanlılarda Yesevîlik”, *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatcı, MEB, Ankara 2000.
- Aşık, Nevzat, “Yesevî Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri”, *Ahmed-i Yesevî, Hayatı ve Eserleri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1996.
- Bayram, Mikail, “Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında Hâce Ahmed-i Yesevî’nin Rolü”, *Ahmed-i Yesevî, Hayatı, Eserleri, Fikirleri, Tesirleri*, Seha Yay., İstanbul 1996.
- Bilgin, Orhan, “Ahmed-i Yesevî’nin Devlet Anlayışı”, *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, Kayseri 26-29 Mayıs 1993, Erciyes Ü. Yay.
- Cantürk, Mehmet “Doğu Türkistandaki Tasavvuf ve Hoca Ahmed Yesevî”, *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, 26-29 Mayıs 1993.
- Cebecioğlu, Ethem, “Hoca Ahmed-i Yesevî”, *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatcı, MEB, Ankara 2000.
- Coşan, M. Esad, “Takriz”, *Ahmed-i Yesevî, Hayatı, Eserleri, Fikirleri, Tesirleri*, Seha Yay., İstanbul 1996.
- Çelik, Mehmet, “Ahmed Yesevî’nin Tebliğ Metodu” *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, Kayseri 26-29 Mayıs 1993, Erciyes Ü. Yay.
- Cunbur, Müjgan “Ahmed Yesevî’nin Ahi ve Gazileriyle Anadolu’nun

- Türkleşmesindeki Yeri”, *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, Kayseri 26-29 Mayıs 1993, Erciyes Ü. Yay.
- _____, “Evliya Çelebi Seyahatnâmesi’nde Ahmed Yesevî” *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB, Ankara 2000.
- Dalgacı, Fatih, *Hoca Ahmed Yesevî ve Osmanlı Devletinin Teşekkülünde Yesevîlik*, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Yay., 2013.
- Demirci, Mehmet “Ahmed Yesevî’den Yunus Emre’ye” *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, 26-29 Mayıs 1993.
- Eraslan, Kemal, “Hacegan”, *TDVİA*, İstanbul 1992, c. I.
- _____, Ahmed-i Yesevî, *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB, Ankara 2000.
- Fârâbî, Ebû Nasr, *İhsâu’l-ulûm*, çev. A. Ateş, Ankara 1986.
- _____, *Siyâsetü’l-medeniyye veya Mebadü’l-Mevcûdât*, çev. M. S. Aydın, A. Şener-M. R. Ayas, Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2012.
- Gögebakan Gökür, “Türk Hâkimiyetlerinin Zaaf Dönemlerinde Tarikatların Birleştirici Rolü ve Yesevîlik”, *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, Kayseri 26-29 Mayıs 1993, Erciyes Ü. Yay.
- Haldûn, b. Muhammed b. Abdurrahman, *Mukaddime*, çev. Z. Kadiri Ugan, İstanbul 1990, c. I.
- Hodgson, M. G. S., *İslâm’ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih, Entelektüel Gelenekler Arasında Olgunlaşma ve Diyalog*, çev. B. Çetinkaya-M. Şeviker, haz. M. Karabaşoğlu, İz Yay., İstanbul 1993.
- Kafalı, Mustafa, “Ahmet Yesevî, Yaşadığı Devir ve Onu Yetiştiren Çevre”, *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, Kayseri 26-29 Mayıs 1993, Erciyes Ü. Yay.
- Karacasu, Barış, “Mavi Kemalizm: Türk Humanizmi ve Anadoluçuluk”, *Modern Türkiye’de Siyâsî Düşünce, Kemalizm, İletişim Yay.*, c. XII, İstanbul 2009.
- Kindî, “Kitâb fi felsefeti’l-ülâ” *Felsefi Risâleler*, çev. M. Kaya, İz Yay., İstanbul 1994.
- Konukçu, Enver, “Sayram ve Yesi”, *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, Erciyes Ü. Yay., Kayseri 1993.
- Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB, Ankara, 1991.
- Kubat, Mehmet, “Selefi Perspektifin Tarihselliği” *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. XVII, sy. 3, 2004.
- Kurt, Yılmaz, “Hoca Ahmed Yesevî’nin Rum Eyaletindeki Zaviye Kurucuları Üzerindeki Etkileri”, *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB, Ankara 2000.
- Kutlu, Sönmez, “Mezhepler ve Geçmişte Geleceği Kurma İdeolojisi Olarak Selefilik” *2023 Dergisi*, sy. 143, 2013.
- Küçük, Sabahattin, “Dîvân-ı Hikmet’de İnsan Eğitimi” *Milletlerarası*

- Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, Erciyes Ü. Yay., Kayseri 26-29 Mayıs 1993.
- Meier, Frit “Sûflilik ve İslâm Kültürünün Sona Erişi” çev. Ahmed Arslan, “İbn Sina ve Spinoza’da Felsefe-Din ilişkileri”, *İslâm Felsefesi Üzerine*, Bilgi Ü. Yay., İstanbul 2013.
- Ocak, Ahmet Yaşar “Anadolu Sûfliğinde Ahmed-i Yesevî ve Yesevîlik”, *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, MEB, Ankara 2000.
- _____, “Ahmed Yesevî ve Türk Müslümanlığı” *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatcı, MEB, Ankara 2000.
- _____, “Türk Dünyasında Ahmed Yesevî Yesevîlik Kültürünün Yayılışı: Bir Sûfî Kültürünün Yeniden Güncelleşmesi”, *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatcı, MEB, Ankara 2000.
- _____, Nizamiye Medreseleri Geleneği ve Yesevîlik”, *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, Erciyes Ü. Yay., Kayseri 1993.
- el-Oşî, Ebû Hasen Sirâcüddin Ali b. Osman, “Emâlî ve (Aliyü’l-Kârî) Şerhi, çev. Şahver Çelikoğlu, Marifet Yayınevi, İstanbul 2011.
- Özcan, Hanefî, “İlk Müslüman Türk Devletlerinde Düşünce”, *Türkler Ansiklopedisi*, c. V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- Pala, Ayhan, “Yesevîlikten Bektaşiliğe Türk Müslümanlığı”, *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, MEB, Ankara 2000.
- Razavî, Mehdi Emin, “Modern Dünyanın Meydan Okumaları ve Geleneksel İslâm: Ontolojik Bir Analiz”, çev. Mevlüt, Uyanık, *Kur’ân’ın Tarihsel ve Evrensel Okunuşu*, Fecr Yay., Ankara 2012.
- Tatcı, Mustafa, “Ahmet Yesevî, Hacı Bektaş-ı Veli ve Yûnus Emre’de Dört Kapı-Kırk Makam”, *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, MEB, Ankara 2000.
- Togan, Zeki Velidi, “Yesevîliğe Dair Bazı Yeni Malumat” *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, MEB, Ankara 2000.
- Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmi*, Damla Yay., İstanbul 2002.
- Tosun, Necdet, *Ahmed Yesevî*, AYÜ, Ankara 2016.
- _____, *Türkistan Dervişlerinden Yedigâr: Orta Asya Türkçesiyle Yazılmış Tasavvufî Eserler*, İnsan Yay., 2011.
- Tekin, Ahmet, *Hacı Bektaş Veli: Makalât*, Türkiye Sağlık İş Sendikası Yay., Ankara 2002.
- Türer, Osman, “Türk Dünyasında İslâm’ın Yerleşmesi ve Muhafazasında Sûfî Tarikatlar ve Yesevî’nin Rolü” *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, MEB, Ankara 2000.
- Uyanık, Mevlüt-Aygün Akyol, “Hakkın ve Hayrın Bilgisine Sahip Olmak, Muhsinî Tavır- Cibril Hadisinin İslâm Ahlâk Felsefesi Bağlamında Değerlendirilmesi”, *İnsanî Değerlerin Yeniden İnşası Sempozyumu*, c. I, Erzurum 2015.

- Yazıcı, Nesimi, “Hoca Ahmed Yesevî döneminde Türk-İslâm Kültürünün Oluşum ve Gelişimi Üzerine Bazı Düşünceler”, *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB, Ankara 2000.
- Yesevî, Hoca Ahmet, *Fakrnâme*, haz. Kemal Eraslan, AYÜ, Ankara 2016.
- Yıldırım, Emre, *Modern Cumhuriyetin Kimlik Arayışları: Kayıp Kimliğin Peşinde Mavi Anadoluçuluk Hareketi*, İÜ SBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.
- Yüce, Kemal, “Ahmed-i Yesevî’nin Halifesi Sarı Saltuk”, *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB, Ankara 2000, s. 281.